

Slavica Vrsaljko

Sveučilište u Zadru

Odjel za izobrazbu učitelja i odgojitelja

Ulica dr. Franje Tuđmana 24, HR-23000 Zadar

slavicav@unizd.hr

O SUVREMENOM ZADARSKOM GOVORU

Suvremeni govor grada Zadra oblikovan je elementima štokavštine, čakavštine i hrvatskoga standardnoga jezika. U radu se opisuju njegove fonološke i morfološke posebnosti.

Uvod

Prvi hrvatski idiomi u Zadru i okolici uklopili su se dijalektalnim razvojem u čakavsko narječje (Brozović 1975/76:52). Na otocima pored Zadra prevladavao je ikavsko-ekavski srednjočakavski dijalekt, a na pojasu uz more južnočakavski ikavski dijalekt. U 13. stoljeću u Zadru je živio velik broj Hrvata, a njegova je okolica bila sva hrvatska (Hraste 1964: 443). Josip Lisac primjećuje o dijalektalnom kontinuitetu na tom prostoru sljedeće: »Do danas se ikavsko-ekavski tip očuvao na otocima od Ugljana do Dugog otoka na sjever (s time da su Cres i sjeverni Lošinj ekavski), ikavski od Pašmana na jug (Lastovo je jekavsko, a Mljet i drugi južni otoci štokavski), ali i na kopnu sve od Privlake, međutim, uz nerijetku štokavsku nazočnost na obali (npr. Zaton, Sveti Petar)« (Lisac 1996:521). Granicu prema zapadnim štokavcima u unutrašnjosti činila je Dinara.

Stalnim prodorom Mlečana donesen je u Zadar već prije 1409. godine mletački idiom, koji je bio zapravo govor grada Venecije. Međutim, mletačke vlasti naseljavaju grad zbog više razloga hrvatskim stanovništvom. Do većih migracija dolazi zbog provale Turaka u zadarsko zaleđe i u Ravne kotare. Venecija tada inzistira na ulasku Hrvata u gradove, dok okolna mjesta naseljava novim slavenskim stanovništvom. Ti prvi Hrvati koji su ušli u venecijanizirani grad bili su čakavci. Danas se njihov jezični i demografski kontinuitet može razaznati u predjelu koji se zove Stanovi, koji su

nekada bili pastirski stanovi Varošana. U drugoj polovici 15. stoljeća seljaci koji su ušli u grad i nastanili se u južnom dijelu grada (predgrađe pod samim gradskim zidinama), bili su Varošani. U gradu su imali svoja *stalna boravišta*, a u polju svoje *stanove* (Hraste 1964:448). Nakon najezde Turaka većina se Varošana preselila u Stanove, čime su bili bliži svojim poljima, a tako su održali “izvornu” čakavštinu toga područja. Riječ je bila ujedno o počecima velikih štokavskih migracija, izazvanih osmanlijskom invazijom, koji na zadarsko područje donose predstavnike dvaju novoštokavskih štakavskih dijalekata, od kojih su prvo došli ikavci (južni ili zapadnohercegovački tip *s -l > -a*, primjerice *bija, doša*), i zauzeli predio bliže moru, a zatim ijekavci (istočnohercegovački tip) koji naseljavaju predio do ikavaca (Brozović 1975/76:53). Lisac primjećuje da štokavci ikavci jako utječu prvenstveno na čakavske kopnene govore (1996:521), što je jasno vidljivo i u današnjem govoru u kojem dolazi do stapanja starosjedilačkih i došljačkih govornih elemenata.

Nakon pada Venecije 1797. godine slijedi dugo razdoblje austrijske vladavine s kratkim sedmogodišnjim periodom francuske uprave od 1806. do 1813. godine. U tom je razdoblju, za razliku od ostalih dijelova naše obale, u Zadru talijanski element i dalje vrlo zastupljen. Tijekom francuske vladavine otvaraju se talijanske škole, a Austrija ih zadržava i učvršćuje (Hraste 1964: 443). Tada se prekida veza s Venecijom, no Zadar ulazi u vezu s Trstom, a činovnici koji dolaze u grad većinom su i dalje talijanizirani. Zahvaljujući tomu spletu okolnosti mletački je i dalje vrlo prisutan u raznim sferama života. S druge strane jačaju i hrvatski govori na zadarskom području pa novoštokavski ikavski govori sve više utječu i na čakavsku pismenost u Zadru. Tako se polovicom 18. stoljeća može uočiti da se novoštokavska pismenost zadarskoga kraja uključuje u novoštokavski hrvatski pismeni jezik koji se standardizira, uz zadržavanje ikavsko-ijekavskog dvojstva (Brozović 1975/76). Nadalje, početkom 19. stoljeća dolazi do sukoba između romanskoga i hrvatskoga elementa i dok se na drugim dijelovima hrvatske obale struje narodnjaka uspijevaju izboriti za hrvatski jezik u školama i upravi, Zadar i dalje drže autonomaši sve do pripojenja Italiji, kada je zabranjen hrvatski jezik na svim razinama. Hrvatski jezik uveden je u zadarske škole tek u prvom desetljeću 20. stoljeća (Marković 2012).

Nakon Rapalskoga ugovora 1920. u Zadru je hrvatsko stanovništvo bilo izloženo talijanizaciji, a velik je broj Hrvata migrirao u okolne gradove koji nisu bili pod talijanskom vlašću. U to se vrijeme u Zadru mogao čuti jedino talijanski jezik.

Tijekom Drugoga svjetskog rata Zadar biva opustošen i porušen, a nje-

gova demografska struktura znatno se mijenja. Hrvatski standardni jezik, sve više utječe kroz obrazovanje, medije itd. na vrlo raznolike lokalne hrvatske govore. Iako općedalmatinski razgovorni jezik u svojoj zadarskoj realizaciji i dalje postoji, novoštokavski iz zaleđa i obrazovni modeli utječu na govornike koji se sve više približavaju štokavskim odnosno standardnojezičnim modelima (Marković 2012:318).

Danas se mletački govor u Zadru može rijetko čuti, i to jedino od starijih pripadnika starih *Zaratinskih* obitelji.

J. Lisac uočava u Zadru značajke četiriju dijalekata: srednjočakavskoga, južnočakavskoga te zapadnoga bosanskohercegovačkoga i istočnohercegovačkoga (Lisac 1999:77). Ti se dijalekti međusobno susreću »na zadarskoj pijaci«.

Fonološka razina

Novoštokavska akcentuacija izravni je model koji se sve više preuzima u zadarskom govoru.¹ Akut se u Zadru katkada može čuti u starijih govornika, no već je u Hrastino doba bilo zamjetno njegovo gubljenje.² Naglasni sustav u okolnim čakavskim govorima osjetno je inoviran (Lisac 1996:525), no u Bibinjama i na Pašmanu akut je još uvijek prilično sačuvan.³ Čuvanje staroga naglasnoga mjesta prema čakavskom modelu još je uvijek intenzivno na otocima.

U jednosložnim riječima ostvaruju se u Zadru samo silazni naglasci, npr. *bîž, mól, pôt, šûg, vâž, càta, âmo, cúk, fól, fêr, đòn*, itd.

Na prvom slogu dvosložnih riječi bilježimo sva četiri naglasaka, npr.: *bôca, frâtar, gávûn, kàtrîga, cûra, bânda*. Na unutrašnjem slogu višesložnih riječi bilježimo uzlazne naglaske, npr. *biçèrîn, muštèrija, štikàdènt* itd.

Iako je akcentuacija uglavnom novoštokavska, u nekim se riječima, i to uglavnom romanizmima, od toga odstupa, npr.: *kušîn, lancûn, šugamân*; u odnosu na mjesto siline u standardnom jeziku, npr.: *kùšîn, làncûn, šugàman*

¹ Štokavci ikavci zadarskoga kraja imaju novoštokavsku akcentuaciju (dakle s pomicanjme silaznih naglasaka prema početku riječi ili na proklitiku, pri čemu se dobivaju odgovarajući uzlazni akcenti) i govornici su tzv. zapadnoga dijalekta. (Lisac 1999:72).

² Nekadašnji su poljodjelski predjeli Zadra, Brodarica i Voštarnica, dosta dobro sačuvali staru akcentuaciju, slabije u predjelu Stanovi, dok se čista novija štokavska akcentuacija, od četiri akcenta, čuje na Bokanjcu i Crnom. (Hraste 1964).

³ U okolini Zadra bilježimo donekle čakavska mjesta, npr. Novigrad, Privlaka, Bibinje, Sukošan itd. uz 'čisto' čakavska područja zadarskoga kraja, (Lisac 2003).

itd. O navedenim elementima čakavskoga sustava u literaturi se govori kao o postojanju tzv. dvostrukog naglaska (*Doppelakzent*), npr.: *lòpàta, vòjnik, zàspàti* koji predstavlja prijelaznu fazu između novoštokavskoga *lòpata, vòjnik, zàspati* i čakavskoga⁴ *lopàta, vojnik < zaspàti, vojnik*. U Zadru se takvi primjeri mogu čuti s čisto štokavskim izgovorom, s dvostrukim naglaskom, no i posve čakavski (Kapović 2004:101). Također dolazi i do prenošenja naglaska na proklitiku, npr.: *nè more, nà noge*.

U govoru grada Zadra, kao i u razgovornome jeziku drugih gradova, naglašava se posljednji slog kao u *projèkt* umjesto *pròjekt, asistènt, subjèkt* itd. U navedenim se stranim riječima zadržava izvorni naglasak koji se u suvremenom govoru grada Zadra može tumačiti kao posljedica utjecaja čakavskog supstrata, npr. *fažolèt, paštašùta*.

Čuje se i kratkouzlazni umjesto kratkosilaznoga na istome mjestu, npr. *splìtski* umjesto *splìtski, prèdano* umjesto *prèdano*.

Možemo zaključiti da se osim četiri novoštokavska naglaska i poneki primjer akuta, specifičnost govora grada Zadra odnosi na mjesto naglaska, no koji je izrazito podložan utjecaju novoštokavštine, time i hrvatskoga standardnoga jezika.

Fonološka suglasnička obilježja u okolini Zadra (područja u kojima se pojavljuju čakavski elementi) i na otocima ogledaju se u srednjem *č'*, koje je osim u Bibinjama i Sukošanu zastupljeno i u Zadru. Primjere čakavskoga *čr-* (*črivo*) ili šćakavice (*šćap*) u Zadru nisam zabilježila.

Osim naglasnih i izgovornih varijanata vidljive karakteristike obaju dijalekata uočljive su u izgovoru jata koji je u cijelosti ikavskoga karaktera.

Većina obližnjih otoka koji se nalaze nasuprot Zadra spadaju u srednjočakavski tip, koji Lisac (1996:524) svrstava u autohtone (nepreseljeničke) idiome koji su se u ovom kraju razvili od samih početaka, a glavno je njihovo obilježje ikavsko-ekavski refleks praslavenskog jata. Takva je situacija i u svim otočnim govorima zadarskog područja, s iznimkom otoka Pašmana koji pripada južnočakavskom dijalektu. Prema mišljenju M. Hraste (1964:449) ekavski refleks u gradu Zadru bio je minimalan u doba pisanja njegove studije, iako naglašava da je na otocima još uvijek prisutan. Međutim, u današnjem Zadru potpuno je nestao. Svi čakavci u kopненоj okolini Zadra danas su ikavci (Lisac 1996:524). Dominacija ikavice, osim utjecaja autohtonih čakavskih govora, očituje se i u utjecaju nadregionalnoga govornoga područja cijele južne ikavske zone do dubrovač-

⁴ Čakavsko narječje ima dvonaglasni i tronaglasni sustav, dugosilazni, kratkosilazni i uzlazno-silazni akut *ī*. Nema kratkouzlaznog naglaska niti naglasak može biti na posljednjem slogu.

ke zone, bilo čakavske ili novoštokavske (kao regionalnog modela). Također je važan nadregionlani utjecaj većih gradova kao što je Split (Marković 2012:324).

U Zadru se rabe ikavizmi u svim vrstama riječi, uključujući leksičke i gramatičke morfeme, npr. *vrîme*, *tilo*, *srîda*, *snîg*, *dîd*, *svît*, *mîsto*, *vîdit*, inf. 'vidjeti', *pîvati*, *pogrišiti*, *lîpo*, *vrîdna* 'vrijedna', *bîla* 'bijela', *dî* 'gdje' itd.

Pod utjecajem novoštokavskoga ikavskog dijalekta dočeto *l* u participima daje *a*, usp. npr. glagolski pridjev radni *pîta* 'pitaó', *rêka* 'rekaó'. Osim u štokavskome do takve realizacije dolazi i unutar južnočakavskoga dijalekta⁵, npr. *bîja*, *vîdija*, *uvâtîja*.

Gubljenje samoglasnika jedna je od osnovnih značajka novoštokavskoga ikavskog dijalekta (Miletić 2008). Razgovorni jezik uglavnom teži ekonomiziranju svojih izraza, a govor grada Zadra karakteriziraju učestale redukcije kao rezultat dijalektalnih utjecaja, npr. *al'* (*ali*), *jel'*, *bil'* (*bi li*), *mogul'*, (*mogu li*) itd. Zamjetno je i gubljenje samoglasnika na početku riječi: *vamo* umjesto *ovamo*; *namo* umjesto *onamo* i slično. Novoštokavski utjecaj vidljiv je i u redukciji samoglasnika *i* nakon kratkog akcenta, iako rijetko, primjerice *mačci*, *odgovorti*.

Samoglasnici se reduciraju i u imperativima plurala nekih glagola, npr.: *dóđ'te*, *rèc'te* itd., a također i u kategorijama oprimjerenima sljedećim primjerima: *Jes'rad'la* umjesto *Jesi (li) radila?*; *Rec'te, jeste l'* umjesto *Recite, jeste li?*; *vrat'la* umjesto *vratila*; *Uč'la* umjesto *učila*; *kol'ko* umjesto *koliko*.

Utjecaj novoštokavskoga ikavskog dijalekta prepoznaje se u gubljenju glasa *h*, umjesto kojega se rabi *v* ili *s*, npr.: *dùvan* 'duhan'; *ùvatit* 'uhvatiti'; ili se u cijelosti reducira kao u primjerima *kru* 'kruh'; *odma* 'odmah', *stra* 'strah'; *ócu* umjesto *hoću*; *óceš* umjesto *hoćeš*. Prelazak *h* u druge glasove te njegov gubitak novoštokavska je karakteristika prenesena u govor Zadra govornicima iz zaleđa, npr.: *kuvana*, *uvatili*, *suvo*, *ladovina* itd.⁶

Čuju se i konstrukcije s redukcijama na više razina poput *ócel'dolazit* mjesto *Hoćeš li dolaziti?*.

Suglasnik *p* ispušta se na početku riječi, npr. *čèla* 'pčela'; *šènica* 'pšenica'; *tìca* 'ptica'.

⁵ Navedeno je obilježje karakteristika ikavaca čakavaca (južnih i jugozapadnoistarskih).

⁶ Hraste (1964:449) navodi da se *h* pod utjecajem štok. narječja u govoru mjesta na kopnu sve više gubi, najviše na kraju riječi: *pra*, *gri* ili *mua*, ili se zamjenjuje glasom *v* i *j*. Iako oni najkonzervativniji dijelovi grada (Voštarnica, Stanovi, Brodarica i Puntamika) imaju rezistenciju prema toj promjeni te zadržavaju *h*, s iznimkama za pokoju riječ *kuvati* u Stanovima.

Šćakavske reflekse zamijenili su novoštokavski štakavski refleksi, a proširena je i nova jotacija (*netjak* > *nećak*), kakva je s ponekim nedosljednostima zastupljena u Ravnim kotarima.

Rotacizam se javlja u prezentu glagola *moći*: *mören* (uz: *mògu*, *møre* (uz: *möße*).

Morfološka razina

U zadarskom gradskom govoru izvrsno se čuvaju infinitivni završetci *-ti* i *-ći* pod utjecajem susjednih čakavskih govora i zadarskog izvornog čakavskog govora. To je jedna od njegovih glavnih morfoloških karakteristika koje u govornom jeziku većine drugih gradova (ne računajući kajkavsko područje) gotovo nigdje nema. Međutim, pod utjecajem novoštokavskoga ikavskog dijalekta rabi se nerelacijski morfem *-ni-* čime nastaju i “krnji” infinitivi npr.: *màknit*, *šàpnit* itd.

U prezentu 1. osobe jednine dočetano *-m* često se mijenja u *-n* (*radin*, *vidin*, *mislin*, *učin*, *nisan*, nadalje *kišen*, *zoven* itd.), no rabe se i ikavski oblici s dočetskim *-m*, npr.: *virujem*, *razumim*.

Druge morfološke karakteristike kao 3. lice prezenta na *-du* nisu zabilježene, iako se bilježe primjeri na *-u*, primjerice *se mřzu*, *njih bòlu*, *se tůžu*, *se bóju*, *kůnu* itd. I u ostalim glagolima prve, druge, treće, pete i šeste vrste bilježi se nastavak *-u*, npr. *mislu*, *govoru*, *radu* itd.

U urbanom govoru grada Zadra za izricanje prošlosti uglavnom se rabi perfekt, i to s posebnosti u tvorbi glagolskoga pridjeva radnoga u jednini muškoga roda (*bi-a-ø* > *bij-a-ø*): *bija san*, *želija san*, *reka san joj*, usp. također *primjetija*, *odgovorija*, *dolazija*, *uspija*, *stavija*, *poludija*, *uvatija* itd.

Pod utjecajem novoštokavskoga ikavskog dijalekta rabi se i aorist s nastavcima *-šmo*, *-šte* u 1. i 2. l. mn., npr.: *òdošmo*, *òdošte* te pluskvamperfekt npr. *Ja san bija radija*, *Ja san bija govorija* itd.

U prvom licu prezenta prevladava na kraju gramatičkih morfema kao i inače dočetano *-n* umjesto *-m*, također i u zamjenicama i pridjevima: *s prvin najvišin*, itd. U instrumentalu jednine bilježimo također primjere sa *-n*, npr.: *repon*, *šakon*, *rukon* itd., *čin* umjesto *čim*; *osansto* umjesto *osamsto*, *osan* umjesto *osam*; *kojon* umjesto *kojom* itd.

U fleksiji imenica muškoga roda nema prijeglasa (promjena *o* u *e*), ni iza palatala ni iza *c* u instrumentalu, npr.: *strícon*, *s klubon*, *mačon*, *nožon*. Stoga u zadarskom govoru nema nastavaka *-em/-en*.

U D mn. svih triju rodova imeničkih vrsta pod utjecajem novoštokavskoga ikavskoga dijalekta bilježimo: *nògōn*, *kľúčon*, *mtäterōn*, *zůbon* itd. Ti

su nastavci uobičajeni i u imenica m. i s.r. u čakavskim govorima.

U govoru grada Zadra dosljedno se rabi zamjenica *što* na način koji je podudaran s normom hrvatskoga standardnoga jezika. Ne rabi se zamjenica *ča*.

Glede čakavskih morfoloških značajaka treba reći da se u Zadru ne rabe u G. mn. ž. roda stariji oblici tipa *žen, ruk, koz*, a D., L., I. mn. imenica svih rodova potpuno su se izjednačili s novijim štokavskim oblicima.

A. mn. imenica m. roda ima specifičan nastavak: *vidin brodi*, nominativ množine imenice *pod* glasi *pod*, tako i za druge imenice na *-ov* i *-ev* s "dugom" množinom.

Učestalo se rabe hipokoristična muška i ženska imena tipa *Ivo, Ive*, te ženska tipa *Mare, Kate, Luce*, koja se sklanjaju po e-vrsti, npr., N. jd. *Mare*, G. jd. *Mare*; N. jd. *Kate*, G. jd. *Kate*; N. jd. *Luce*, G. jd. *Luce*. Vokativ tih imenica završava na *-e*.

Zaključak

Od fonoloških karakteristika izdvajaju se naglasne posebnosti koje se ogledaju u znatnoj dominaciji novoštokavske akcentuacije slične naglasnom sustavu hrvatskoga standardnoga jezika. Čuvanje staroga naglasnoga mjesta još je uvijek intenzivno na otocima, što u Zadru utječe na naglašavanje posljednjega sloga silaznim naglascima, a što nije u skladu s naglasnim pravilima standardne akcentuacije. To je osobito vidljivo u naglašavanju nekih riječi kao npr. *projèkt, asistènt, subjèkt*. Od ostalih se osobitosti izdvaja dosljedan ikavski refleks jata, s gotovo potpunim gubljenjem ekavskoga, izuzev ponekih mjesta na obližnjim otocima, no koja ne utječu na govor grada Zadra. Jak utjecaj ikavice rezultat je utjecaja autohtonih čakavskih ikavskih govora, no i novoštokavske ikavice. Također se izdvaja i gubljenje suglasnika, jedne od osnovnih značajki novoštokavskoga ikavskog dijalekta. Reduciranje je suglasnika jedna od osnovnih značajka razgovornih jezika općenito.

Aktualna je jezična slika u Zadru uvelike povezana sa sociolingvističkim razlozima koji nisu obrađeni u ovom radu, glede kojih treba spomenuti da je urbani govor grada Zadra povezan sa svakodnevnim migracijama stanovnika, s obližnjih otoka i iz zaleđa. Štokavski varijetet ima prestiž u odnosu na čakavski, a gradski govor pak u odnosu na onaj iz zaleđa, koliko god on bio temeljen na štokavici. Osim toga, danas je urbani govor grada pod utjecajem medija i novijih jezičnih modela što bi trebalo biti predmetom nekih drugih istraživanja.

Literatura

- Brozović, Dalibor 1967. Sastav i osobine razgovornoga jezika. *Telegram*, 2. lipnja.
- Brozović, Dalibor 1967. Razgovorni jezik. *Telegram*, 26. svibnja.
- Brozović, Dalibor 1975–1976. O suvremenoj zadarskoj miksoglotiji i o njezinim društveno-povijesnim i lingvističkim pretpostavkama. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 14/15. 49–63.
- Čubrić, Marina 2005. *Učimo hrvatski jezik 1*. Zagreb : Školska knjiga.
- Hraste, Mate. 1964. O govoru Zadra i okolice. *Zbornik Zadar*. Zagreb. 443–456.
- Jutronić, Dunja. 2010. *Splitski govor, Od vapura do trajekta*. Split : Naklada Bošković.
- Kapović, Mate. 2004. Jezični utjecaji velikih gradova. *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, Zagreb, 97–105.
- Lisac, Josip. 1991. Leksičke značajke čakavskih dijalekata. *Čakavska rič* 2. 5–20.
- Lisac, Josip. 1996. Dijalekti zadarskoga kraja. *Marulić* 3. 521–526.
- Lisac, Josip 1999. *Hrvatski govori, filolozi, pisci*. Zagreb : Nakladni zavod Matice hrvatske.
- Lisac, Josip 2003. *Hrvatska dijalektologija 1*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Lisac, Josip 2009. *Hrvatska dijalektologija 2*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Marković, Irena. 2012. Jezični utjecaji i promjene u suvremenom govoru Zadra, *Croatica et Slavica Iadertina* VIII/II. Zadar. 313–335.
- Mićanović, Krešimir 2006. Jezik kao prostor varijeteta. *Raslojavanje jezika i književnosti. Zbornik radova 34. seminara Zagrebačke slavističke škole*. Ur. Krešimir Bagić. Zagreb : FF press. 11–22.
- Miletić, Josip 2008. Fonološke i osnovne morfološke značajke govora Ražanca. *Čakavska rič* 36. Split, 113–118.
- Pozojević Trivanović, Marija 1987. *Neke razlike između razgovornog i pisanog jezika*, zbornik : Jezični varijeteti i nastava jezika. Ur : Kalogjera, Damir, Mikulić, Gordana, Zagreb : Društvo za primjenjenu lingvistiku SRH. 11–22.

On the contemporary speech of Zadar

Abstract

The basic assumption in this paper is that the contemporary Zadar speech is a mixture of interdialects of two dialects, i.e. Zadar conversational speech as such, could be the result of the influence of new Štokavian dialect from the hinterland, Čakavian Ikavian dialect of Southern Čakavian idioms from the coastal area, and Croatian standard language. This paper gives a preview of phonologic and morphologic features of both dialects that can be distinguished in everyday informal communication.

Ključne riječi: sinkronija, razgovorni jezik, dijalekti, standardni jezik, štokavske i čakavske fonološke i morfološke karakteristike, suvoremeni govor

Keywords: synchronism, Čakavian dialect, Štokavian dialect, informal communication, contemporary speech, phonologic and morphologic features

